

УДК 329.78:316.62](477)

Н.Ю. ОЛІЙНИК

ГРОМАДСЬКО-ПОЛІТИЧНА АКТИВНІСТЬ УКРАЇНСЬКИХ ЖІНОК (1917-1939 РР.)

Олійник Наталія Юріївна – старший викладач кафедри суспільних дисциплін Львівського інституту банківської справи Університету банківської справи Національного банку України

У статті досліджуються особливості громадського-політичної активності українських жінок через основні форми громадської участі і розгортання жіночого руху. Аналізується безпосередня участь жінок у політичному житті.

Ключові слова: громадського-політична активність жінок, жіночий рух, напрями жіночого руху, жіночі об'єднання.

В статье исследуются особенности общественно-политической активности украинских женщин через основные формы общественного участия и развертывание женского движения. Анализируется непосредственное участие женщин в политической жизни.

Ключевые слова: общественно-политическая активность женщин, женское движение, направления женского движения, женские объединения.

This article analyzes social and political activity of Ukrainian women through basic forms of civic participation and expand women's movement. The author analyzes the direct participation of women in political life.

Keywords: public-political activity of women, women's movement, women's movement trends, women's associations.

© Н.Ю. Олійник, 2013

Постановка проблеми. Формування і забезпечення демократичного характеру української держави можливе лише за умови розвитку громадянського суспільства. Становлення та розвиток громадянського суспільства, зростання громадсько-політичної активності громадян, ініціативність їх об'єднань яскраво проявляються у громадсько-політичній активності жінок та жіночому русі. Адже жінки зазвичай гостро реагують на проблеми і зміни у суспільстві, захищаючи не тільки свої інтереси, але й відстоюючи потреби та інтереси менш захищених верств населення - дітей, людей похилого віку, пенсіонерів, інвалідів та ін. Проте у сучасній Україні участь жінок у політичному та громадському житті є ще обмеженою, незважаючи на високий рівень їх освіти та професійну реалізацію. Тому одним із чинників для кращого розуміння сучасних особливостей і тенденцій громадсько-політичної активності українських жінок є глибоке осмислення процесу залучення жінок до громадсько-політичного життя у попередні періоди української історії. Особливо важливим є дослідження періоду 1917-1939 рр., коли жінки отримали право безпосередньої участі у політичному житті та активно і масово долучилися до громадської участі.

Аналіз досліджень і публікацій. У вітчизняній науці існує значна кількість публікацій присвячених історії українського жіночого руху. Серед науковців, які досліджували жіночий рух даного періоду можна виділити М. Богачевську-Хом'як[1], О. Маланчук-Рибак[10], Б. Савчука[16]. Здійснені також дослідження, які присвячені окремим регіонам і навіть організаціям, як-от: дисертаційне дослідження М. Дядюк, присвячене жіночому рухові Галичини 1921-1939 рр. і зосереджується на детальному аналізі діяльності найвизначнішої то-

гочасної жіночої організації Союзу українок[5], дослідження Т. Раєвич, присвячене жіночому руху на Волині у той же період[14], а О. Гнатчук своє дослідження присвятила українським жіночим організаціям на Буковині у 80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.[3]. Проте участь у жіночому русі є лише одним із проявів громадсько-політичної активності жінок, тому існує необхідність комплексного розроблення теми участі жінок у громадському та політичному житті українських земель 1917-1939 рр.

Мета дослідження. Виявити і проаналізувати особливості прояву та форми громадсько-політичної активності жінок і вплив їх на суспільне життя українських земель 1917-1939 рр., періоду, коли активно діяв жіночий рух і жінки отримали право на освіту, працю поза домом, політичні права і масово долучилися до громадсько-політичної діяльності.

Виклад основного матеріалу. Перша світова війна, забравши чоловіків на фронті, відкрила для жінок ті сфери діяльності, до яких вони раніше не мали доступу. Жінки змінили чоловіків і на промисловому виробництві, і в сільському господарстві. Ця праця дала жінкам почуття незалежності та віри у власні сили. Як зазначала М. Рудницька, «війна вивела на ринок праці мільйони жінок, які – психічно заскочені і фахово не підготовлені – все-таки блискучо здали іспит своєї працездатності ... Щоправда, демобілізація і повоєнні відносини ... відкинули жінок з добутих в часи війни позицій, але ... глибокі сліди цієї ролі, яку жіноцтво відіграло ... остали зарівно в господарському житті, як і в психіці суспільності»[11, 131-132].

Можливості для безпосередньої політичної активності жінок відкрилися внаслідок узаконення рівних з чоловіками прав. Так, у проголошеній 29

квітня 1918 р. Конституції УНР у статті 11 зазначено, «ніякої різниці в правах і обов'язках між чоловіком і жінкою право УНР не знає»[9, 781]. Тимчасовий основний закон Західноукраїнської Народної Республіки (ЗУНР), ухвалений Українською Національною Радою 13 листопада 1918 р. в IV артикулі, визнавав рівні виборчі права за всіма громадянами без різниці статі[17, 769].

Але реалізація і використання цих прав була різною в різних частинах України. В Галичині, як зазначала М. Рудницька, «три тижні засідав наш тимчасовий парламент: Українська Національна Рада, радив ... без жінок... Національна Рада збирається від часу до часу в Станіславові, однак представниць жіноцтва і досі в ній немає». Основною причиною такого стану речей М. Рудницька вважала байдужість і бездіяльність самих жінок[15, 3-4]. Хоча інші дослідниці подають інформацію, що членами УНРади в Станіславові були дві жінки (однією з них була Н. Кобринська) [7, 694].

Жінки Наддніпрянської України виявили себе громадсько і політично набагато активнішими, ніж жінки Західної України, чому сприяли більш схвальне суспільне сприйняття їх діяльності, а також набутий попередній досвід, освіченість та професійна активність. Ще до юридичного оформлення рівноправності жінки Наддніпрянщини вперше долучилися до державницьких справ. У першому складі Української Центральної Ради (7 березня-7 квітня 1917 р.) серед 94 її членів були 8 жінок: М.Грушевська, З.Мірна, В. О'Коннор-Вілінська, С.Русова – від Просвітніх організацій м. Києва, В. Нечаївська – від Жіночого союзу, О.Пащенко – від Українського педагогічного товариства, Л.Старицька-Черняхівська, Л.Яновська – від Товариства українських поступовців [2, 206-208].

6-9 квітня 1917 р. у Києві відбувся перший Всеукраїнський Національний Конгрес, при організації якого жінки допомагали вирішувати деякі проблеми побутового характеру. На Конгресі було обрано новий склад Української Центральної Ради (УЦР): серед 122 членів було обрано тих самих вісім жінок[2, 208-211]. Інші дослідниці стверджують, що з'їзд обрав УЦР у складі 115 осіб і серед них було 11 жінок[1, 179; 7, 694]. Тоді ж загальними зборами ЦР було обрано Комітет УЦР, так звану Малу Раду, до якої серед 17 членів увійшли три жінки: З.Мірна, В. О'Коннор-Вілінська, Л.Старицька-Черняхівська [1, 179; 2, 230]. В міру розширення сфери діяльності Ради до її роботи долучилися дедалі більше фахівців і активність жінок знизилася. Жінки добровільно відходили до традиційних сфер діяльності: З.Мірна очолювала комітет допомоги нужденним, С.Русова працювала в Міністерстві освіти, В.Радзимовська – в Міністерстві охорони здоров'я[1, 180]. Жодна жінка в подальшому не увійшла в чотири склади Генерального секретаріату та три склади Ради Народних Міністрів УНР[2, 234-236].

У цей період зміцнилася солідарність жінок усіх територій України, яких об'єднав спільний досвід змагань за рівноправність і власну державу.

Українські жінки також уперше вийшли на

міжнародний рівень і активно долучилися до міжнародного жіночого руху. З цією метою було створено 1919 р. в Кам'янці-Подільському Українську Жіночу Національну Раду, делегати якої брали участь у 1920-х рр. в діяльності Міжнародної жіночої ради, Міжнародного союзу суфражисток та Міжнародної жіночої ліги миру і свободи [1, 307-320; 7, 694].

У міжвоєнний період територія України була розділена між різними державами. Існували суттєві відмінності у громадсько-політичній активності жінок цих територій.

В УРСР зі становленням тоталітарного режиму і руйнуванням громадянського суспільства жіноча активність поступово почала регулюватися КП(б)У.

На Буковині, яка опинилася у складі Румунії, жіноча активність також була обмежена владою, українські жінки провадили благодійницьку, освітню та економічно-просвітницьку діяльність: утримували сирітські притулки, розбудовували мережу дитячих садків, організовували курси шиття, кооперативної праці та бухгалтерії тощо. У 1930-х роках румунський уряд обмежив діяльність жінок виключно до благодійництва. В основному громадсько-політична активність жінок Буковини розгорталася в межах Чернівців і в межах жіночих організацій ліберально-феміністичного та релігійно-філантропічного характеру, в яких згуртувалися переважно жінки старшого і середнього віку та жіночих організацій радикально-націоналістичного характеру, які об'єднували в основному молодих жінок [1, 286-289].

Політичний режим новоствореної Чехо-Словаччини, до складу якої ввійшло Закарпаття, був досить лояльним до українців загалом і до жінок зокрема. В міжвоєнний період жінки створили цілу мережу організацій (Марійська дружина в Ужгороді (1909), Жіночі союзи в Ужгороді і Пряшеві (1922)), метою яких були просвіта селянок, заснування дитячих садків, лікарських і господарських консультацій, фахових курсів. Дві важливі ознаки вирізняли жіночий рух Закарпаття: відсутність суперечностей і «національна суцільність» та патріотична спрямованість. Окрім того жінки активно долучилися до діяльності «Просвіти» та політичних партій. Так, однією із засновників та головою Української селянсько-робітничої партії була Ірина Бурик-Невицька, вона ж була єдиною жінкою членом уряду Карпатської України в часи її незалежності [6, 2]. Демонстрацією політичної зрілості українок Закарпаття став скликаний ними 28 травня 1934 р. в Ужгороді з'їзд. Також були створені жіночі частини парамілітарної організації «Карпатська Січ», якими командувала О. Тисовська [1, 290-292].

Громадсько-політична активність жінок українських земель, які в міжвоєнний період входили до складу Польщі, як зазначала М. Богачевська-Хом'як, була зумовлена тим, що українські жінки уже отримали певний досвід, освіту, професію, а війна, економічний хаос, польські переслідування підірвали патріархатну структуру галицького суспільства [1, 197]. Політичній активізації жінок як виборців і політичних діячів сприяло також ви-

знання в конституції Польщі від 17 березня 1921 р. рівності усіх громадян перед законом і встановлення рівних громадянських прав, а серед них і виборчих[18].

Як і в попередні періоди в основному громадсько-політична активність жінок найбільш повно виявилася у контексті жіночого руху, який у міжвоєнний період активно розвивався, незважаючи на несприятливі умови польського режиму. Українські жінки зрозуміли необхідність розбудови самостійних жіночих організацій для самореалізації та реалізації своїх інтересів і потреб, а також зрозуміли необхідність об'єднання. Першою спробою об'єднати всі жіночі організації був Всеукраїнський жіночий з'їзд, який відбувся у Львові 22-23 грудня 1921 р. В його діяльності взяли участь делегатки від усіх західних земель України [1, 197-201]. Найголовнішим рішенням з'їзду було остаточне організаційне оформлення найбільшої жіночої організації на західноукраїнських землях – Союзу українок, який проіснував майже двадцять років і претендував на роль лідера в українському жіночому русі.

У 1930-х рр. в українському жіночому русі сформувалася широка розгалужена система, яка охопила різні верстви жінок і складалася з різних за характером та спрямованістю організацій, які інколи були і опозиційні одна одній. Загалом, на основі аналізу історичних джерел, можна виділити такі напрями тогочасних жіночих організацій:

ліберальні, які прагнули зберегти самостійність і дотримувалися принципу безпартійності, який, на думку О.Маланчук-Рибак, виявлявся у тому, що лідери жіночого руху принципово дистанціювалися від будь-яких політичних партій чи навіть чітко окреслених політичних рухів і це було зумовлено тим, що жодна з політичних партій не була до кінця послідовна в обстоюванні повноправності жінок і, окрім того, жіночий рух претендував на максимально широке об'єднання жінок [10, 241] (Союз українок (1921), Українське товариство жінок з вищою освітою (1924), Дружина княгині Ольги (1938));

клерикальні, які здебільшого були нечисленні і часто діяли під патронажем УГКЦ (Товариство вдов священиків, мережа Марійських дружин (Львів, Стрий, Дрогобич, Перемишль, Самбір, Яворів, Сокаль, Рогатин, Рава-Руська та ін.), Товариство українських робітниць «Будучність» (1929) та ін.);

соціалістичні, які діяли під егідою партій соціалістичного спрямування і наголошували на класовому політичному характері своїх організацій (Союз українських працюючих жінок (Жіноча громада) заснована 1931 р. у Львові Українською соціалістично-радикальною партією;

фахові, які часто виникали як окремі жіночі секції при українських товариствах «Просвіта», «Рідна Школа», «Сільський Господар» тощо.

Більшість жіночих організацій здійснювали культурні, виховні, спортивні програми, влаштовували публічні лекції, засновували бібліотеки і читальні, притулки та їдальні для нужденних, дитячі садки, літні табори для молоді, надавали без-

коштовну юридичну та медичну допомогу, влаштовували курси для неписьменних тощо.

Ще однією формою громадсько-політичної активності жінок у контексті жіночого руху була видавнича діяльність. Жіноча періодика видавалася зусиллями самих жінок, але вже на базі певних жіночих організацій, які створювали жіночі видавничі кооперативи (найбільш активною у цьому плані організацією був Союз українок). Основною формою жіночих видань стали окремі часописи, при яких часто створювалися додатки (особливо у цьому відзначився коломийський часопис «Жіноча доля») [13].

Знаковою подією для українського жіночого руху став Український жіночий конгрес у Станіславі, що відбувся 23-24 червня 1934 р. і на який з'їхалося понад десять тисяч жінок з теренів Західної України та з еміграції. Важливість Конгресу у тому, що він намагався об'єднати українок з усього світу, на Українському жіночому конгресі було засновано Всесвітній Союз Українок, членами якого стали територіальні жіночі організації в Галичині та на Волині, еміграційні жіночі організації в Америці, Канаді та Союз Українок Емігранток у Варшаві.

Український жіночий рух був тісно пов'язаний з міжнародним жіночим співтовариством. Незважаючи на державний принцип входження, Союз українок належав до складу трьох впливових міжнародних організацій: Міжнародної жіночої ради, Міжнародного жіночого союзу, Міжнародної жіночої ліги миру і свободи [1, 305-329].

Багато жінок були учасниками масових рухів, що можна вважати яскравим свідченням зростання їх громадсько-політичної активності, формування громадянської свідомості. Жінки брали активну участь в антиалкогольному русі Галичини, головним організаційним центром якого було товариство «Відродження». В період найактивнішої його діяльності (1932-1934 рр.) тут працювали 654-885 жінок, що складало 15-18% від загальної кількості членів, об'єднаних у 27 філіях і 135 гуртках [16, 127-128].

Важливим проявом громадсько-політичної активності жінок також була кооперативно-підприємницька діяльність жінок, яку розглядали як засіб реалізації ідей емансипації та піднесення культури селянського господарства в контексті кооперативного руху. Формами підвищення активності жінок стали фахово-господарські курси, конкурси з різних галузей домашнього жіночого господарювання, пропаганда передових технологій. Здобутки та рівень господарсько-кооперативної діяльності жінок демонстрували численні виставки. В середині 1930-х рр. жінок в українському кооперативному русі було близько 55 тис. осіб, що складало 12,9% від загальної кількості членів[16, 156-163].

Жінки також брали участь у діяльності майже усіх політичних партій на Волині та Галичині. Завдяки своїй організованості та потенційним можливостям жінки стали значною суспільною силою і в міжвоєнний період розгорнулася боротьба між політичними партіями за вплив на них.

На хвилі піднесення радянофільських настроїв, зумовлених українізацією, Комуністична партія Західної України на другому з'їзді в жовтні 1925 р. заснувала, за радянським взірцем, жіночу секцію і прийняла резолюцію «Про працюючих жінок». Проте ніякої роботи серед жінок партія не розгорнула [1, 264].

В Українській Військовій Організації (УВО) та її спадкоємиці Організації Українських Націоналістів (ОУН) працювало багато жінок, особливо молодшого віку, і в 1930-х рр. майже в усіх судових процесах членів ОУН жінки з'являються на лаві підсудних.

На відміну від націоналістів, які не створювали в своїх партіях окремих жіночих секцій, соціалісти усвідомили силу організованого жіночого руху і в 1931 р. Українська соціал-радикальна партія заснувала жіночу громаду – Союз працюючих жінок [1, 253-254].

Українське національно-демократичне об'єднання (УНДО), членами якого було багато жінок також спробувало створити жіночу секцію 1926 р. в Тернополі, але прийнявши висунуті Союзом аргументи (анахронізм, обмеження прав жінки тощо), провід УНДО відмовився від такої практики, констатуючи, що на той час жінки були політично не підготовленими. Проте упродовж березня-квітня 1938 р. у рамках національно-демократичного крила була створена Центральна жіноча секція УНДО. За підтримки найбільш міцних повітових комітетів секція інтенсивно розбудувала організаційну мережу в Галичині та Волині й мала на той час п'ять секцій [5, 17].

Знаковою подією в західноукраїнському жіночому русі після чергової заборони польською владою діяльності Союзу українок у червні 1938 р. стало створення провідом товариства жіночої організації на правах політичної партії – Дружини Княгині Ольги. Нове об'єднання мало більші можливості, ніж статутне товариство: його діяльність не обмежувалася конкретною територією і легально поширювалася на громадсько-політичну сферу. Хоча заснування Дружини Княгині Ольги в суспільстві зустріли неоднозначно і це викликало дискусії [12], її поява свідчить, що жінки вирішили покласти на власні сили і що використання їх у вузькопартійних інтересах не мало успіху. Як зазначала М. Рудницька, голова Союзу українок «жіноцтво має свої специфічні інтереси і тому гуртується в окремі жіночі організації. Однак ці організації мають лише тоді ціль і рацію існування, коли є організованим змаганням до розв'язки тих усіх теоретичних і суспільних проблем, які сумують під назвою жіночого питання. Всяка інша жіноча організація (або жіночий гурт при загальній установі) не має ніякого глузду, є зайва і анахронічна, а часом просто шкідлива. Зайва тому, що не має ніякої провідної думки, яка виправдувала б її існування; анахронічна, бо анахронічним є відокремлюватися від мужчин в якій-небудь громадській чи культурній роботі; шкідлива, бо поглиблює ще віками витворену пропасть між мужською і жіночою психікою. Сказане торкається також жіночих секцій при політичній партії. Ці

секції не видержують критики з ніякого боку, вони є зовсім непотрібні з погляду як жіночих, так і партійних інтересів... В політичній партії жіноцтво повинно вступати не як якась жіноча каста, а лише на персональній основі, як звичайні члени, при тих самих правах і обов'язках, що й мужчини» [11, 118].

Після п'ятимісячної перерви діяльність Союзу українок була відновлена. Обидві організації існували, доповнюючи одна одну: Дружина Княгині Ольги займалася діяльністю громадсько-політичного характеру, а Союз українок – культурно-освітньою та економічною.

Найбільш яскравим виявом громадсько-політичної активності жінок у міжвоєнний період була їх участь у виборчому процесі, яка стала можливою, як зазначено вище, завдяки отриманню жінками політичних прав. Українські жінки відігравали вагомий роль у виборах до польського сейму та сенату і до місцевих органів влади.

У виборах 1922 р. Союз українок проголосив бойкот, приєднуючись до ухвали майже всіх українських політичних партій Галичини [4]. Українська громадськість Волині взяла участь у цих виборах, в результаті було обрано першу парламентську репрезентацію, до якої як сенаторка увійшла Олена Левчанівська.

Найрезультативнішими були вибори 1928 і 1930 рр. Жінки активно провадили виборчі кампанії: здійснювали агітацію [8], скликали жіночі віча та наради, збирали голоси, заохочували до голосування. У ході виборчої кампанії до парламенту 1930 р., услід за українськими партіями, 8 вересня у Львові було створено «Крайовий жіночий виборчий комітет», який поширював агітаційну літературу, а головну діяльність спрямовував на зібрання коштів для «Жіночого виборчого фонду» [16, 137].

Унаслідок угоди, укладеної з УНДО, у 1928 р. від Союзу українок до сейму балотувалися 7 кандидатів, до сенату – 3; у 1930 р. до сейму – 6, сенату – 2. Упродовж двох виборчих каденцій одержували перемогу М. Рудницька (до сейму) та О. Кислевська (до сенату). Під час виборів 1935 р. польський уряд запровадив закон про нову виборчу ординацію, що дало змогу Союзу українок автономно включитися у виборчу кампанію. Польська влада визнала Союз українок єдиною жіночою організацією, а Головний відділ – компетентним органом, який отримав право надсилати свої кандидатури до окружних виборчих комісій. Однак, територіальна обмеженість, поширеність у сільській місцевості, зумовили невдачу Союзу українок: з обраних 12 членів товариства до окружних виборчих комісій жодна з кандидатур не пройшла. Також не вдалося провести через списки УНДО голову товариства М. Рудницьку, оскільки УНДО пішло на компроміс з польським урядом, а він не схвалив цю кандидатуру, натомість залишаючи за учасницями руху право запропонувати когось іншого. Не погоджуючись з тим, Союз українок оголосив бойкот виборів, вважаючи, що сторонні сили не мали права насаджувати інші кандидатури. Ці події призвели до того, що Союз українок разом з іншими політичними партіями відмовилися від участі у виборах, при-

ступивши тим самим до згуртування українських політичних та громадських осередків на платформі опозиції до існуючої виборної системи і правлячого режиму загалом [5, 18].

У вересні 1939 р. Західна Україна була приєднана до УРСР і самостійна громадсько-політична діяльність жінок під тиском більшовицької влади була припинена.

Висновки. У ході національно-визвольних змагань (1918-1921 рр.) жінки отримали рівні з чоловіками права і вперше долучилися до безпосередньо політичної діяльності. У міжвоєнний період внаслідок розділення території України між різними державами існували суттєві відмінності у громадсько-політичній активності жінок, які були зумовлені головним чином особливостями політичних режимів держав, до складу яких входили українські землі. На Буковині, яка опинилася у складі Румунії, 1930-х рр. румунський уряд обмежив діяльність жінок виключно до благодійництва. У Чехо-Словаччині, до складу якої увійшло Закарпаття, існували сприятливі обставини для розвитку жіночого руху, а також долучення жі-

нок до політичної діяльності. На західноукраїнських землях, що опинилися в складі Польщі, жіноча громадсько-політична активність була дуже високою і проявилася в подальшому розгортанні жіночого руху та спробах його консолідації під егідою найбільш чисельної жіночої організації Союзу українок. Жінки також брали активну участь у громадсько-політичних рухах, в діяльності майже всіх політичних партій на Волині та Галичині. Найбільш яскравим виявом громадсько-політичної активності жінок у міжвоєнний період була їх участь у виборчому процесі. В процесі залучення жінок до громадсько-політичної активності і розгортання жіночого руху були сформовані ціннісні орієнтації, які притаманні і сучасним українським жінкам: прагнення здобувати освіту для особистісного зростання та самореалізації; прагнення до професійної реалізації задля економічної незалежності та рівноправності; орієнтація на власні сили, яка дозволяє діяти незалежно у відстоюванні власних інтересів.

Рецензент Шепелєв М.А. – д.п.н., проф.

ЛІТЕРАТУРА:

1. Богачевська-Хом'як М. Білим по білому: Жінки в громадському житті України. 1884–1939 / Марта Богачевська-Хом'як. – К.: Либідь, 1995. – 424 с.
2. Верстюк В. Діячі Української Центральної Ради: Бібліографічний довідник / В. Верстюк, Т.Осташко. - К.: [б.в.], 1998. - 256 с.
3. Гнатчук О. С. Українські жіночі організації на Буковині (80-ті рр. XIX – 30-ті рр. XX ст.). – Монографія / О. С. Гнатчук. – Чернівці: Рута, 2004. – 292 с.
4. Діло. – 1922. – 16 березня.
5. Дядюк М. С. Політизація українського жіночого руху в Галичині: 1921–1939 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / М. С. Дядюк. – Л., 2002. – 20 с.
6. Жінки в державному будівництві Карпатської України // Жінка. – 1939. – 15 січня. – с. 2.
7. Залізняка О. Жіночий рух / О.Залізняка, Л.Бурачинська / Енциклопедія Українознавства: Словникова частина. Перевидання в Україні. – Львів: НТШ, 1993. – Ч. 2. – с. 693-696.
8. Івановська Н. Що треба українській жінці знати про вибори / Політ. б-ка Українського національно-демократичного об'єднання. – Львів, 1928. – 16 с.
9. Конституція Української Народної республіки (Статут про державний устрій, права і вільності УНР)/ Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія/За ред. О.І. Семківа. – Л: Світ, 1996. – с. 781-787.
10. Маланчук-Рибак О. Ідеологія та суспільна практика жіночого руху на західноукраїнських землях XIX – першої третини XX ст.: типологія та європейський культурно-історичний контекст : монографія / Оксана Маланчук-Рибак. – Чернівці : Книги-XXI, 2006. – 500 с.
11. Мілена Рудницька. Статті. Листи. Документи. Збірник документів і матеріалів про життя, суспільно-політичну діяльність і публіцистичну творчість Мілени Рудницької / [упорядник Мирослава Дядюк]. – Л.: «Місіонер», 1998. – 844 с.
12. Нова українська партія // Громадський голос. – 1938. – 30 липня.
13. Олійник Н. Жіноча преса: минуле і сучасність// Незалежний культурологічний часопис «І». - №27: «Феміністичність та маскуліністичність». – 2003. - с. 96-110.
14. Раєвич Т. І. Український жіночий рух на Волині (1921–1939 роки) : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / Т. І. Раєвич. – Чернівці, 2006. – 20 с.
15. Рудницька М. Чому українські жінки не мають представництва в Національній Раді?// Наша Мета. – 1919. – 1 лютого. – Ч. 1. – с. 3-4.
16. Савчук Б. Жіноцтво в суспільному житті Західної України (остання третина XIX ст. – 1939 р.) / Борис Савчук. – Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 1998. – 280 с.
17. Тимчасовий основний закон про державну самостійність українських земель бувшої Австро-Угорської монархії, ухвалений Українською Національною Радою на засіданні 13 листопада 1918 року/ Політологія. Кінець XIX – перша половина XX ст.: Хрестоматія/За ред. О.І. Семківа. – Л.: Світ, 1996. – с. 769.
18. Konstytucja Rzeczypospolitej 17 marca 1921 r. – S. 69, 97, 101, 105 [Електронний документ] // Режим доступу: <http://isap.sejm.gov.pl/Download.jsessionid>